Ljiljana PEŠIKAN-LJUŠTANOVIĆ

CULTURAL CONTACTS AS LITERARY ADVENTURE: VLADIMIR FROM THE WONDROUS TALE MEETS THE BROTHERS GRIMM

Summary

The postmodern children's novel *Vladimir iz čudne priče* (Vladimir from the Wondrous Tale) by Gordana Timotijević is based on literary play: the author carries on a dialogue with the reader and the reader teaches the author what to write about. This reader is a child who loves adventure stories. This child then becomes the hero of the author's new novel, enters the world of its favorite books, goes into certain fairy tales and into contact with their characters. At the same time, Vladimir also enters a certain cultural context in which he meets the brothers Grimm, Hoffmann's hero, the student Anselmo, along with many other literary heroes and characters inspired by Serbian and German folk tradition. In the literary play of Serbian and German cultural contacts, and by a literal interpretation of the metaphors and idioms of oral literature, one more cultural contact is established: the one with *Through the Looking-Glass*, and *What Alice Found There* by Lewis Carroll. All of this makes the novel both educational, unusual and amusing as a literary work.

Key word: children's novel, fairy tales, oral tradition, character, the Brothers Grimm, Vuk Stefanović Karadžić, Lewis Carroll, cultural contacts

UDC 821.163.41-93-32.09 Andrić I.
821.163.41-93-31.09 Olujić G.

♦ *Зорана ОПАЧИЋ*

ОДРАСТАЊЕ У МУЛТИКУЛТУРАЛНИМ СРЕДИНАМА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ И МЛАДЕ

САЖЕТАК: У раду тумачимо дела српске књижевности за децу и младе која тематизују моменте у којима дете постаје свесно скривеног или отвореног система вредности у свом окружењу у односу на другачије културне групе, етницитете или конфесије средина у којима живе (реч је о Босни и Војводини), што јунака оваквих дела ставља пред тежак изазов. Свест појединца о сопственом идентитету обично се гради у *односу* на различите друштвене групе кроз релацију „блиско“/„сопствено“ – „страно“/„туђе“. Ситуација се додатно усложњава када је реч о јунаку детету/адолесценту суоченом са предрасудама и притиском вршњачке групе/околине. Као примере узели смо јунаке приповедака Иве Андрића (збирка *Деца* из 1963) и омладинског романа *Гласам за љубав* Гроздане Олујић (1963).

У приповеци *Деца* дечак наратор стављен је пред снажну моралну и људску дилему – он мора да бира између прихватања вршњачке групе и сопствене природе. Док присуствује бруталности својих другова према јеврејском дечаку, у дечаковој свести одиграва се трансформација: оно што је доживљавао као „своје“/„блиско“ одједном му постаје „туђе“/„страно“, мучно и одбојно. Чинећи тежак избор (он пушта прогоњеног Јевреја и бива искључен из вршњачке групе), јунак приповетке показује високи морал-

ни интегритет којим превазилази свој узраст. Тиме аутор указује да и деца могу бити у стању да противставе осећање „припадности“ осећању људскости и моралном интегритету.

У роману *Гласам за љубав* Гроздане Олујић шеснаестогодишњи јунак одбија да се повинује предрасудама војвођанске варошице, заљубљује се у Туркињу Рашиду и одлучује да са њом напусти завичај. Бодино осећање идентитета/припадности одређеној култури је угрожено пошто је изложен вишеструким личним и друштвеним опозицијама. Млади у овом роману се супротстављају свету одраслих успостављањем „хоризонталног“/генерацијског система вредности. Они негирају двоструке критеријуме и лицемерје одраслих (симболички одређене као „живот под оклопом“) и „гласају за љубав“.

Сваки од поменутих јунака реагује на предрасуде средине у којој живи и одбија да учествује у подели и угњетавању. Неспособни за мржње и поделу, ови јунаци се, свако на свој начин, боре за универзална људска начела – из тог разлога ова дела оличавају највишу књижевност за децу и младе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српска књижевност за децу, мултикултурална средина, релација „блиско“/„сопствено“ – „страно“/„туђе“, предрасуде, морални интегритет детета јунака

Књижевни текст који слика дете у средини са више културних заједница заснива се на сложеној мрежи информација које се могу пратити на различитим равнима.[1] У том смислу, централно питање овога рада односи се на књижевна дела која тематизују моменте у којима дете постаје свесно скривеног или отвореног система правила која владају у његовом окружењу у односу на другачије културне групе, етницитете или конфесије (на пример, јунак приповетке Иве Андрића *Писмо из 1920. године* (1946) формулише свој однос са познаником на следећи начин: „Тада између нас није било и није могло бити додира. Све нас је делило – ... изглед и навике, имовно стање и друштвени положај наших родитеља“; Андрић 1996:176). Свест појединца о сопственом идентитету обично се гради *у односу* на различите друштвене групе кроз релацију „блиско“/„сопствено“ – „страно“/„туђе“. Свест о *другом* читљива је већ из перспективе/фокализације јунака или приповедача, односно начина на који реагује на спољни свет. Говорећи о појавама које доживљава као елемент сопствене културе или вршњачке групе, наратор обично користи заменицу „наше“, што можемо запазити у Андрићевој приповеци *Деца* (1935) („наш вршњак“, „наш изглед“, „ми остали“), док се за другачији културни код користи заменица „њихово“ („њихов је празник“, „јурну на њих“ и сл.). Живот појединца у мултикултуралним срединама може бити испуњен прикривеним или отвореним поларизацијама које јунака оваквих дела стављају пред тежак изазов, поготово ако је реч о појединцу чијој су природи стране искључивост и сегрегација. Ситуација се додатно усложњава када је реч о јунаку детету/адолесценту суоченом са предрасудама и притиском вршњачке групе/околине. Поседује ли личност у формирању, која још увек трага за сопственим идентитетом, довољно интегритета да се супротстави појавама које су стране њеној природи? Са чиме се суочавају јунаци оваквих књижевних дела и на који начин разрешавају притисак и санкције своје најближе околине? Као примере за ову врсту изазова младог јунака узели смо дела два значајна српска писца који тематизују проблеме одрастања у две вишекултурне средине: Босни и Војводини. Реч је о приповеткама Иве Андрића обједињеним у збирку *Деца*[2] у којима се описује одраста-

[1] Као што знамо, „постоји низ карика помоћу којих друштво дотиче поједину личност. (…) Микросредина личности детета представља јединство два основна социјално-психолошка подсистема: у почетку то је подсистем одрасли-дете, којем се у одређеном стадију онтогенезе придружује подсистем дете-дете“ (Коломинск 1990: 124).

[2] Збирка приповедака *Деца* први пут је издата у оквиру *Сабраних дела Иве Андрића* 1963. (књига 9., *Деца. Приповетке.* – Београд, Загреб, Сарајево, Љубљана; Просвета, Младост, Светлост, Државна заложба Словеније). У њој су обједињене приповетке о детињству које су издаване самостално и у оквиру других приповедних збирки аутора, у периоду 1935–1958.

ње у Босни између два светска рата и роману Гроздане Олујић *Гласам за љубав* (1963) (преведеном у Немачкој већ 1966), првом омладинском роману српске књижевности произашлом из поетике Џ. Д. Селинџера, који слика одрастање адолесцената у војвођанској варошици у епохи социјализма (ова чињеница сама по себи подразумева извесне импликације).

1.

Приповетке И. Андрића (1882–1975) *Деца* и *Писмо из 1920. године* сведоче о одбијању да се прихвате предрасуде и мржња. Ове две приповетке занимљиво је упоредити јер је у једној од њих јунак дете из Босне, а у другој младић странац који је одрастао у Босни. У приповеци *Деца,* обликованој у форми сказа (руски: *сказ*), наратор евоцира своје одрастање у једној босанској махали и догађај који је на њега преломно утицао. Дечак жели да се допадне вођама дечје дружине из свог краја и постане њен пуноправни члан. Хетерогена дружина састављена је од деце различитих вера и нација, али је јасно супротстављена деци из јеврејске махале која се доживљавају као противници, у чему се лако може уочити рефлектовање вредносног система одраслих на свет дечака. „Да ли је човјекова доминантна страст љубав или деструктивност, овиси у великој мјери о социјалним приликама“, сматра Фром (Fromm [1973] 1986: 22). Јеврејска заједница је очигледно изложена притиску и агресији јер се сукоби између дружина одвијају на хришћанске или јеврејске верске празнике, тако што хришћанска деца долазе у јеврејски крај.[3] Дечак-наратор стављен је пред снажну моралну и људску дилему – он мора да бира између прихватања вршњачке групе („Бити социјално прихваћен значи бити опажен од других особа као неко чије пријатељство, другарство и поштовање друге особе желе да имају“; Jennings [1973] 2007: 78), што силно жели („..примарни фактор је атрактивност, односно привлачност групе за њене чланове“; Крњајић 2007: 58) и сопствене природе.[4] Проучавајући међусобне односе вршњака у групама, Коломински указује на различите положаје које појединац може заузимати у оквиру групе. „У било којем узрасту, у групи увек постоје личности које користе наклоност (симпатију) многих вршњака, и с те тачке гледишта заузимају виши положај а, такође, постоје и они који заузимају средњи положај, или нижи од тог“ (Коломинск [1975] 1990: 129). Дечак из Андрићеве приповетке јасно формулише ове хијерархијске односе; у групи доминирају Миле и Палика („дечје вође из нашег сокака“), а остали дечаци заузимају нижи статус („Ми остали били смо војска, нестална и недисциплинована, али борбена и грлата“; Андрић 1996: 45). Иницијација подразумева суровост (како би га цениле и прихватиле вође он мора да покаже храброст у окршају; конкретно – треба да удари и повреди малог Јевреја импровизованим „оружјем“ – даском). Слика другова који у току „окршаја“ показују дотад непознато, њему одбојно лице, представља тренутак спознаје тамне стране људске природе, „непознатог, великог, узбудљивог, страшног света у ком се носи кожа на пазар, у ком се дају и примају ударци, мрзи и лику-

[3] Угрожавање националне заједнице је очигледно систематско: јеврејска деца се погрдно називају „Чифучад“ и нападају на Пасху. „На те експедиције у јеврејске махале ишло се само неколико пута преко године, редовно о нашим или јеврејским празницима“ (Андрић 1996: 45).

[4] За дете у одређеном узрасту веома је карактеристична припадност вршњачкој групи „Најопштију социјално-психолошку законитост узајамних односа вршњака чини *стварање мале групе* која се у свим проученим узрастима јавља као универзални систем непосредне међуљудске комуникације“ (Коломинск 1990: 126–127). „Група се може представити као ‘социјално поље’ састављено од различитих ‘елемената’ који чине његову организацију или структуру. Група је ситуирана у средини која је окружује, а динамичност поља се објашњава акцијом ‘сила’ које је конституишу“ (Крњајић 2007: 57).

је, пада и побеђује“ (Андрић 1996: 47).[5] Иако је одлазак у окршај доживео као „подвиг“, „велику част од стране двојице вођа“ (Андрић 1996: 46), дечак бива збуњен суровошћу „игре“. Док посматра како његови другови сужавају круг око јеврејског дечака у затвореној одаји напуштене верске школе („Око уловљеног дечака све више се стезао троугао од летве, тољаге и гумене цеви“; Исто: 49) у дечаковој свести одиграва се трансформација: оно што је доживљавао као „своје“, „блиско“ одједном му постаје „туђе“/„страно“, мучно и одбојно. Истовремено, апстрактни противник постаје конкретни избезумљени дечак „са мученичким лицем“. Паралисан контрадикторним жељама, јунак пушта прогоњеног дечака јер му сопствена природа не допушта да повреди недужног (Фром указује да се, када код особе постоји противљење окрутним чиновима које извршава или треба да изврши, у њему јавља реакција гнева и згражавања;)[6]. Одређење прогоњеног дечака који бежи „лак и незадржљив као анђео“ јасно сведочи о инверзији релације „блиско“ и „туђе“ у свести дечака приповедача. У данима који долазе наратор преиспитује контрадикторне вредносне релације које га раздиру и изнова налази потврду за сопствени поступак:

> Како да одредим свој однос према Милу, Палики и осталим друговима којима бих желео свом душом да будем равноправан друг, али не успевам, а како према јеврејским дечацима које треба, изгледа, нападати и туђи, *а ја то не могу и не умем?* (Андрић 1996: 52, подв. З. О.).

Казна за „кукавичлук“ је, међутим, сурова и дуготрајна[7]: јунак доживљава осуду, понижење и вршњачку изолацију која га прати кроз читаво школовање („У групи могу да буду и личности које нису симпатичне вршњацима, или изазивају њихову антипатију, због чега се налазе у својеврсној психолошкој изолацији“; Коломински 1990: 129); ова траума обележава читаво његово детињство (иако се касније – привидно – измирио са друговима, никада му нису опростили његов „кукавичлук“). Говорећи о развоју моралности код деце, Колберг (Kohlberg [1968] 1990) издваја етапе у изграђивању етичких начела. Први стадијум (претконвенционални ступањ) подразумева безрезервно покоравање вишој сили, ауторитету, владање према казни или циљу, без обзира на људско значење поступака. Овакво понашање показују сви из Милетове и Паликине групе. Дечак-наратор, напротив, врло рано досеже највиши стадијум моралности који подразумева „одлучивање према савести и према самостално изабраним етичким принципима“,као и „поштовање достојанства људских бића“ (Kohlberg 1990, 52–53). Тежак избор који јунак прави састоји се, заправо, у сучељавању две моралне равни: „Поштуј правила да би избегао да те други не осуђују и не подносе“ и „Поштуј правила да би избегао самоосуђивање“ (Исто, 55).[8] Одбијајући да учини неморални поступак и поред извесности санкција које га очекују („а ја га опет пропуштам без ударца, иако знам шта ме због тога чека“), дечак показује високи морални интегритет којим превазилази свој узраст. Поштовање „достојанства људских бића“ јунака Андрићеве приповетке чини етичким примером за младе читаоце: „Зна се да човек који схвата шта је правда доприноси да се створи одређена морална клима (…). Тако је читаво друштво у добитку“, сматра Колберг (Исто: 63).

[5] Овакве прве спознаје зла и неправде, неумољивих законитости и суровости у свету који окружује појединца карактеристичне су у Андрићевим приповеткама о детињству (*Кула, У завади са светом, Писмо из 1920. године* и сл.)

[6] „Треба разматрати не само окрутно понашање већ и – често несвјесну – грижњу савјести оних који се покоравају ауторитету“ (Fromm 1986: 69).

[7] „Сав мој детињски свет срушио се, и разбијен у комаде, лежао крај мојих ногу“ (Андрић 1996: 51).

[8] На претконвенционалном и конвенционалном ступњу морални садржај зависи од околности. „Главна вредност може да буде било шта, почев од поштења или храбрости у тучи“ (Kohlberg 1990: 63).

Занимљива перспектива из које се приповеда о мултикултуралној Босни после Првог светског рата дата је у приповеци *Писмо из 1920. године* (објављеној 1946) из визуре западњака, Немца Макса Левенфелда, рођеног и одраслог у Сарајеву. Гледиште овог јунака је двоструко на више начина: Макс је својом културом западњак, али и човек мешане крви – покрштени Јеврејин и Немац, рођен и одрастао у Сарајеву. Двојност његове природе, помешано верско и национално наслеђе, распетост између два света којом се Андрић често бави у својим делима Макса истовремено чини Босанцем и странцем. Босна је његов други завичај, али је, истовремено, и битно другачија у односу на културну матрицу из које потиче (Максова кућа је за његовог сиромашног друга прави храм европске књижевности и филозофије. Приповедач, Максов пријатељ, сећа се своје опчињености „првом правом библиотеком“ коју је видео у животу и читања Гетеовог *Прометеја* на немачком и разговора које је водио са Максом). Будући да је и сам пример мултикултуралног наслеђа (како би у себи помирио све различитости, себе доживљава као атеисту), Макс је дубоко погођен Првим светским ратом и разједињеношћу средине у којој живи. Стога се одлучује да напусти Босну, иако ће је увек доживљавати као „своју“. Не желећи да припада иједној „страни“ или религији, дубоко хуман и неспреман да мрзи, Макс не прихвата предрасуде и свој живот посвећује људској добробити као лекар. Његов доживљај културолошких разлика средине у којој је одрастао симболизован је звоњавом цркава у сарајевској ноћи, а ова симболична слика, видећемо, обнавља се касније у сасвим другачијем контексту у другом књижевном делу. У наведеном цитату, видећемо, такође је присутна релација „блиско“ и „далеко, туђе“:

Тешко и сигурно избија сат на католичкој катедрали: два после поноћи. Прође више од једног минута... и тек тада се јави нешто слабијим али продорним звуком сат са православне цркве, и он искуцава своја два сата после поноћи. Мало за њим искуца промуклим, далеким гласом сахат-кула код Бегове џамије, и то искуца једанаест сати, аветињских турских сати, по чудном рачунању *далеких, туђих* крајева света! Јевреји немају свога сата који искуцава, али бог једини зна колико је сати сада код њих (...). Тако и ноћу, док све спава, (...) бди разлика која дели ове поспале људе који се будни радују и жалосте, госте и посте према четири разна, међу собом завађена календара, и све своје жеље и молитве шаљу једном небу на четири разна црквена језика (Андрић 1996: 189, подв. З. О.).

Сликајући дубинску нетрпељивост разнородних културних матрица Босне између два светска рата у својим приповеткама, Андрић показује како се она прелама на појединцу у формирању и колико притисак средине може бити снажан и мучан за одрастање. Са друге стране, овим приповеткама аутор показује да чак и „мали људи, које ми зовемо деца“ (Исто) могу бити у стању да, онда када се припадност културној матрици супротставља њиховој природи, противставе осећање „припадности“ осећању људскости и моралном интегритету. Из тог разлога ова дела оличавају највишу књижевност за децу и младе која промовише универзална људска начела.

2.

Шеснаестогодишњи јунак романа Гроздане Олујић, Слободан Галац звани Бода, одраста у другачијим околностима. Војвођанска варошица Карановo 60-их година је вишекултурна средина, али је то и епоха Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у којој овај појам има другачији контекст. Наиме, у овом друштвеном уређењу са једне стране инсистирано је на националној равноправности, „братству и јединству“, као и космополитизму – упознавању са најудаљенијим културама света, а са

друге је национални идентитет брижљиво и на различите начине замењиван идеолошким, наднационалним идентитетом.[9] „Тадашње друштво, које на социјалистичкој идеологији гради нов и посебан систем вредности у младима често налази и своје противнике. Они траже своје путеве и вредности, свој идентитет и своје просторе среће“ (Пијановић 2009). Дете које се формирало у овој култури имало је увид у удаљене културе, али је уместо осећања припадности сопственој културној традицији имало пред собом „свете истине“, идеолошке приче о ратној прошлости које су, да се послужимо речима јунака романа, „толико пута понављане да су изгубиле мирис“ (Олујић 1963).

Са друге стране, роман тематизује бунтовништво младих у 60-им годинама прошлог века које уместо националног и, уопште, културног традицијског низа (који можемо означити као *вертикални*) промовише генерацијски или *хоризонтални континуитет* (Флакер 1984). Свесни двоструких критеријума и предрасуда култура у којима живе, млади их негирају и труде се да се што више удаље од света који не желе – својим начином облачења и заједничком културом. Изразити индивидуалац, Бода је космополита и сања о пространствима света који жели да доживи[10]. Свет око себе мери више кинематографским делима, а мање књижевним (иако жели да постане писац, њега не опчињавају писци удаљених култура већ ноге Мерилин Монро)[11]:

> Помислих на Јапанце који пишу читаве књиге о трешњиним и кајсијиним цветовима и би ми помало мука од тога. Ја о нечему као што је кајсија не бих могао да напишем више од пола стране. О ногама Мерилин, на пример, могао бих да напишем пет страна (Олујић 1963: 48).

Вршњачка дружина којој припадају Бода и његова љубав Рашида, Босанка из Сарајева, девојчица са социјалне маргине,[12] осим генерацијским заједни-

[9] Тема верске, односно националне нетолерантности или терет са којим се суочава дете из мултикултуралне средине била је брижљиво избегавана. Читанке и уџбеници из ове епохе, баш као и антологије, састављани су по тзв. националном кључу, односно садрже равноправан број књижевних текстова свих народа и народности који живе у тадашњој Југославији. Тиме је стваран утисак спољашње/формалне мултикултуралности која је, заправо, служила потискивању националног и снажењу федеративног идентитета. Уместо њих успостављан је наднационални, идеолошки идентитет (дете је пре свега пионир па тек онда припадник одређене културе и у њему се подстиче љубав према домовини и друштвеном поретку) а свест о традицији сведена је на новије историјске околности које су довеле до стварања СФРЈ.

У социјалистичкој држави инсистира се на космополитизму: присутан је велики број превода, антологија/избора или едиција светске поезије или прозе за децу (инсистирало се на заступљености књижевности свих континената). Таква врста отворености видљива је и у српским текстовима за децу (на пример поема Александра Вуча *Сан и јава храброг Коче* (1947) пева о храбром дечаку који прелази континенте како би помогао Али Балију, пријатељу Папуанцу који га је дозвао у помоћ.). Такође, ту је и песничка збирка Мирослава Антића *Гарави сокак* (1973) састављена као каталог исповести деце Рома.

[10] Позиција у којој се јунак осећа немоћан и спутан док живот *пролази* оличена је у посматрању међународних возова који пролазе кроз мало место, „доносећи мирис далеког и непознатог“. Писак воза представља својеврстан позив у „шумно, дивно жуборење путовања“ (Олујић 1963:172). Додирујући топле шине, јунак у машти исцртава далеке пределе за којима жуди: „Ја, наиме, често желим да сам на неком другом месту. Сада сам размишљао о острвима Јужнога мора... Желео сам да будем го. Желео сам да слушам само ветар“ (Олујић 1963: 168).

[11] Јунак своју стварност непрестано упоређује са филмовима, а из поређења израња удаљени, гламурозни свет – златна епоха холивудске филмографије 50-их и 60-их година. Тако он изглед и понашање девојака пореди са филмским глумицама, корњачу (због „тајанственог погледа”) називају по Грети Гарбо, док младићe подругљиво упоређује са Белмондом. Његов зид у очевој кући облепљен је постерима Мерилин Монро. Чак је и његово фокализовање простора „филмско“: предвечерје изгледа „као у енглеским филмовима рађеним по Дикенсу“; „Месец се као у филмовима из Индије полако и декоративно пењао у небо“ (Олујић 1963: 94 и 70). Игранка у башти Омладинског дома представља слику генерацијског заједништва 60-их: на њој се свира џез и врте „потпетице, жипони, џакчићи са ђерданима до пупка и фармерице уске, уске баш тамо где треба“ (Исто: 100).

[12] Рашидин отац је железничар, а мајка јој је умрла на порођају. Рашида живи иза социјалне границе града – пруге, и мора да се стара о бројној браћи и потомцима својих сестара.

штвом, уједињена је својим отпором према професорима и одраслима, иако је реч о припадницима различитих културних група. И ова група врши притисак на појединца (другови и Рашида терају га да пише лажна љубавна писма усамљеној средовечној професорки како би била попустљивија према ђацима). У овом случају Бода то чини у име љубави према Рашиди, иако временом осећа грижу савести која га изједа (в. Фром). (Писма која наводно пише професор физичког испрва почивају на сентименталном коду Пушкиновог *Евгенија Оњегина*, у чему се такође обесмишљава вертикални континуитет. Међутим, временом она прерастају у све искреније изјаве љубави упућене Рашиди.) Иако ујдурма са лажним писмима има предвиђени ефекат (професорка се заљубљује и не обара ђаке), она доводи до скандала (професорка покушава самоубиство, а Рашиди и Боди прети избацивање из школе). Дакле, у овом случају јунак прихвата да чини оно што се противи личним начелима, али у име мултикултуралне вршњачке групе, а санкције потичу из света одраслих коме је супротстављен.

То не значи да Бода не запажа разлике у свету око себе и не реагује на њих. Напротив. Изузетно осетљив и пажљив посматрач, Бода непрестано уочава прикривене и отворене недоследности у матичној средини и на њих снажно емотивно реагује. Његова истанчана способност за уочавање скривених веза омогућује изграђивање врло детаљне слике света у којем се притајено сударају прошлост и садашњост, различите културне и идеолошке матрице. Сваку врсту неправде и неједнакости јунак доживљава лично, као „ударац песницом у желудац“, те овај израз срећемо у више наврата: „Све три цркве, народни одбор и гимназија распоређени су око трга и седећи на било којој од клупа можете да чујете неког клинца како одговара на питања о разломцима, Deus Vobiscum из католичке цркве и громогласно Господи помилуј Луке Црквењака. (…) звиждућући пођох ка цркви на чијем се прагу сунчала Драга Падавичарка и још два-три просјака из мађарског краја. Ноге су им биле голе и пуне промрзлина и то ме погоди као *ударац песницом у желудац*“ (Олујић 1963: 32, подв. З. О.). Припадници различитих конфесија живе једни крај других, али, заправо, свако у свом свету, што се истиче сликом асинхроне црквене звоњаве (симболом који користи и Андрић у поменутој приповеци).

> Тачна као и увек, католичка црква откуцавала је подне. Кроз три минута то исто ће учинити и православна доводећи *во искушеније* попа Доментијана да Луки Црквењаку скреше све редом по списку десет колена уназад због нетачности. Да није за време рата одлетела у небо, послала би свој извештај људима, анђелима и ђаволима и јеврејска синагога. То ћутање синагоге погоди ме *као ударац песнице у желудац...* (Олујић 1963: 7–8).

(Бода, наиме, не зна да синагоге не звоне, али, без обзира на ову благохуморну појединост, Боду дубоко погађа то што је она *разрушена*.)

Бодино осећање идентитета/припадности одређеној култури је угрожено пошто је изложен вишеструким личним и друштвеним опозицијама Одрастајући после развода родитеља између две породице које су врло различите по свом социјалном статусу (мајка је удата за угледног функционера, а отац и мађеха припадају нижем средњем слоју), Бода је жељан љубави и преплављен осећањем сопствене излишности („Био сам слободан и сам као пас и нисам знао шта да почнем; сви су ме тако лако пуштали од себе да ми је било јасно да не вредим много“; Исто: 31); он осећа како нигде не припада. Један од путева којима креће је и преиспитивање религиозног идентитета. Иако Бода нема изграђено верско осећање, он покушава да се одреди у односу на културни образац који би прихватио као „свој“; стога ступа у православну цркву из мешавине радозналости, носталгије за детињством (бака га

је водила у цркву), али и из бунта, потребе да се одреди насупрот средини која га иритира („Моји су били строго свесни“, каже Бода, мислећи на њихову партијску „освешћеност“). Међутим, недуго пошто је крочио у цркву, пресреће га отац који је већ чуо за његов „шокантни“ поступак и дојурио да га изгрди („И јесам био на часу, Слободане. Само – између часова постоје одмори. Они трају петнаест минута. Сасвим довољно… да ми испричају понешто“; Исто: 33). Отац не жели да разуме синовљеву потребу да у *нешто мора да верује*, већ га критикује са својих научених идеолошких становишта (плашећи се како овај субверзивни поступак његовог сина може да се протумачи у средини). Очев противаргумент изречен у љутњи („Ако мораш да верујеш, веруј бар у нешто што постоји!“; Исто: 33) иронијски одређује материјализам као „нову веру“ и указује на сасвим читљиви отклон наративне свести.

У слици војвођанске варошице 60-их изграђена је читава вертикала друштвеноисторијских наслага. Ликови из непосредне Бодине околине образују мозаичну слику прошлости и садашњости, матичне и страних културних матрица, Запада и Истока. У њој једни крај других живе моћни функционери (Бодин очух) и „радничка класа“ (Бодина мађеха и отац, Рашидин отац железничар и Недин отац грађевински радник); племићи којима је све одузето (Бароница от Петровић)[13], потомци сеоских домаћина који су уништени национализовањем имовине (деда Бодиног друга званог Атаман није желео да преда ергелу новим властима већ је запалио шталу са коњима и у њој сам изгорео)[14], просјаци и убоги (Драга Падавичарка), као и Руси емигранти (Сергеј Иванович Багрицки, професор руског)[15], а димњак фабрике сликовито надмашује црквене торњеве. Слободан показује снажну емпатију према осујећеним људима који живе у прошлости (као према лудој Бароници или Багрицком), али осећа изразиту нетрпељивост према очуху (кога иронично назива „друг директор“) који, како то болећиво каже његова мајка, по „цео дан ради за добро народа, а ноћу још иде по конференцијама“ (Олујић 1963: 54).[16] Приче о детињству у рату које очух воли да приповеда као „свете истине“ рађају у јунаку снажан отпор и гађење. Истовремено, Бода је свестан осећања промашености које важи за све одрасле које познаје, укључујући и његове родитеље.[17] Оно што уједињује ову заједницу јесу лицемерје и малограђанштина: „Познавао сам људе којима је најважније оно што би други могли о њима рећи, или оно што би они о њима могли рећи“ (Олујић 1963: 50). Реагујући на двоструке критеријуме света у којем живи, Бода упоређује њихов лажни живот са корњачиним оклопом: „Посматрао сам Грету (корњачу)

[13] Симбол прошлих времена представља некадашња племкиња, Бароница от Петровић, луда старица која одбија да „изађе“ у стварност у којој је све изгубила те живи у свету сени, разговарајући са умрлим рођацима племићима. Њена француска песма о бродићу који никада није запловио понавља се као рефрен који упозорава Боду да и његов живот може постати промашен.

[14] „Атаманова мајка није могла да се помири са мишљу да се социјализму све преко десет хектара мора дати као ни Атаманов деда, због чега су га једно јутро нашли у запаљеној штали са коњима које није хтео да преда. (…) друг директор, мој очух, причао је како су милиционери покушавали да спасу ствари, само што овај није пристајао на такав спас: навукао је резу изнутра и изгорео заједно са коњима чији је њисак сву ноћ држао Караново на ногама“ (Олујић 1963: 12).

[15] Сергеја Ивановича Багрицког је стигла судбина од које је бежао. Његова жена је, „у време кад се и у овој земљи закоренио социјализам почела да носи чарапе различитих боја“ (Олујић 1963: 35). Прекривен бројним мачкама (као живим штитом), Багрицки покушава да се обавије сећањима на прошлост и заборави на револуцију, чиме симболизује трагичну судбину малог човека у историјским вртлозима.

[16] „За добро народа? Прима ли и сто двадесет хиљада месечно за добро народа? Возика ли се аутомобилом за добро народа? – хтео сам да питам, али нисам рекао ништа“ (Олујић 1963: 54).

[17] „Пре двадесет и нешто година желео је да постане лекар, али се онесвестио чим је угледао прву галванизовану жабу а затим прешао на књижевност и сад тај несрећни дан проклиње сваки пут кад прима плату или доноси кући задатке на исправљање“ (Исто: 26).

како млатара ногама по ваздуху и одједном ми се учинило да огромна већина људи *живи под оклопом. За сваког је тај оклоп различит, али је свеједно оклоп, тежи или лакши, шаренији или мање шарен. Оклоп.*“ (Олујић 1963: 135; подв. З. О.*)*. Такав свет он одбија да прихвати као „свој“.

Стога он нема другог избора него да створи лични круг који исцртава његова љубав према Рашиди. Будући да мајку не може да виђа колико жели, Бода једино Рашиду види као „своју“ и „блиску“. Свет испуњен хипокризијом и узалудношћу појачава у њему жељу да се избори за слободу и чиста осећања. Одбијајући да прихвати (лажне) критеријуме сопствене заједнице, Бода им се супротставља и *гласа за љубав.* Начин на који људи „под оклопом“ доживљавају искреност јасно се огледа у јединици за писмени задатак у којем је објаснио зашто „гласа за љубав“: „...кад сам написао да гласам за љубав, добио кеца а онда понављао мајци да више никада нећу написати ништа слично, само што ја *нисам могао да не напишем нешто слично*. Јер то је тако, и ако је то тако, и *ако је могуће да се бира, ја гласам за љубав*“ (Исто: 30; подв. З. О.). У име тога, он планира излак – у слободу. Од почетка означен сопственим именом, и поред тога што Рашиду отац због скандала шаље тетки у Сарајево, јунак романа не одустаје од сопствене намере (и природе); он излази у свет како би пронашао Рашиду и, заједно са њом, трагао за сопственим просторима среће.

У свим делима српске књижевности за децу о којима смо говорили јунаци реагују на предрасуде своје матичне средине, трпе притисак околине који се коси са њиховим начелима и због својих ставова трпе санкције. Сваки од поменутих јунака повлачи се или одлази и одбија да учествује у подели и угњетавању. Свест о различитости у њима не умањује осећај човечности. Неспособни за мржње и поделу, ови јунаци се, свако на свој начин, боре за љубав и поштовање свих људи и у томе представљају добре моделе за младе читаоце.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић 1996 – Иво Андрић, *Деца (приповетке)*, Сабрана дела, књ. 9, Београд: Просвета.

Олујић 1963 – Гроздана Олујић, *Гласам за љубав*, Ријека: Отокар Кершовани.

Dyson and Genishi – Dyson, Anne Haas; Genishi, Celia (ed.): *The Need for Story (Cultural Diversity in Classroom and Community).* National Council of Teachers of English, West Keyon Road, Urbana, Illinois.

Јовановић 1996 – Александар Јовановић, „Свет љубави Гроздане Олујић“, Предговор у: Гроздана Олујић, *Гласам за љубав,* Београд: „Bookland“, стр. 5–8.

Kohlberg 1990 – Колберг, Лоренс, „Дете као филозоф морала“, У: Група аутора (1990): *Процес социјализације код деце*, приредили Иван Ивић и Ненад Хавелка, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства (Kohlberg, Lawrence, The child as a moral philosopher, *Psychology Today*, 1968, vol. 2, pp. 25–30).

Коломинскé 1990 – Коломински, Ј. Л. (1990): „Дечји колективи. Социјално-психолошке карактеристике дечјих група и колектива“, У: Група аутора, *Процес социјализације код деце*, приредили Иван Ивић и ненад Хавелка, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства (Коломинскé, ß. Л (1975): *Детские коллективьи, Коллектив и личност?*, стр. 115–128, „Наука“).

Кон 1991 – Кон, И. С. (1991): *Дете и култура*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства (Кон, И. С. (1988): *Ребенок и общество*, Издателїство „Наука“, Москва).

Крњајић 2007 – Крњајић, Стеван (2007): *Поглед у разред*, Београд: Институт за педагошка истраживања.

Пијановић 2005 – Пијановић, Петар (2005): *Наивна прича*, Београд, Српска књижевна задруга.

Пијановић 2009 – Петар Пијановић, „Слика света и приповедачки поступак у роману Гласам за љубав Гроздане Олујић“, У: *Књижевно дело Гроздане Олујић за децу и младе,* Београд; Учитељски факултет (у штампи).

Флакер 1983 – Александар Флакер, *Проза у траперицама,* II проширено издање, Загреб: „Либер“.

Fromm 1986 – Фром, Ерих (1986): *Анатомија људске деструктивности*, 1. књ., превели Гвозден Флего, Весна Марчец-Бели, Загреб: Напријед. (Fromm, Erich, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Holt, Rinehart and Winston, 1973)

Zorana OPAČIĆ

GROWING UP IN MULTICULTURAL ENVIRONMENTS IN SERBIAN LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH

Summary

The subject matter of this paper concerns works of Serbian literature for children and the young whose topics refer to the moments in which a child becomes aware of the covert or overt systems of rules in its multicultural environment (Bosnia and Vojvodina), which place the hero before a serious challenge. The awareness of one's own identity and the other cultural/social groups is raised as a relation between "close"/"one's own" – "strange"/"somebody else's". To examplify such a model of a young hero, we have opted for the works of Ivo Andrić (the collection of short stories *Children*, 1963) and the youth novel by Grozdana Olujić *I Vote for Love* (1963).

In the short story "Children" the narrator-boy faces a serious moral and human dilemma – he must choose between the acceptance by a peer group and his own nature. Witnessing his friends brutality to a Jewish boy during the combat, the boy experiences the inversion of the relation "close" and "strange" in his mind: "his own" suddenly becomes "strange", bitter and obnoxious. The hard choice that the hero makes (he lets the pursued boy and gets excluded from the peer group) shows a high level of moral integrity with which he outdoes his own age. The author shows that even children are capable of opposing the feeling of "affiliation" to the feeling of humanity.

In the novel *I Vote for Love* by Grozdana Olujić, a sixteen-year old boy refuses to obey any conventional norms of the little town in Vojvodina, and decides to be in love with a Turkish girl Rašida, leaving his town. Boda's feeling of identity is at danger because he faces multiple personal and social oppositions. In this novel, the world of adulthood is opposed by establishing "horizontal" peer value system. Youth are against the double criteria and prejudices of the community (life "under the turtle's shell").

Each of the mentioned heroes reacts to the prejudices in their community and refuses to participate in the segregation and oppression. Incapable of hatred, these heroes, each in their own way, fight for the universal human principles and respect of all people – thus representing the highest literary value for children and youth.

Key words: Serbian literature for children, multicultural environment, a relation between "close"/"one's own" – "strange"/"somebody else's", the prejudices, moral integrity of a child hero